

Meziknihovní služby

Jindřiška Pospíšilová

Perspektivou světového knihovnictví je směřování ke vzájemnému sdílení informačních zdrojů na úrovni regionální, státní i mezinárodní. Meziknihovní služby a dodávání dokumentů představují základní formu vzájemné spolupráce knihoven a jsou významným nástrojem pro efektivní využívání informačních zdrojů. Meziknihovní kooperační systémy jsou založeny na poznání, že žádná knihovna sama o sobě není schopná uspokojit široké spektrum uživatelských potřeb, umožňují účelnou dělbu práce a jsou současně motivovány snahou o efektivní využití finančních prostředků. Slouží dále také k vyrovnání rozdílů a odstranění nežádoucí diferenciací v poskytování informačních a knihovnických služeb obyvatelům měst a malých obcí.

Meziknihovní služby (dále MS) patří k základním nástrojům zpřístupnění knihovních fondů bez ohledu na místo jejich uložení. K tradičním výpůjčním, reprografickým a informačním službám v současné době připojujeme i všechny služby typu dodávání dokumentů. Ve vyspělém knihovnickém prostředí se proto častěji hovoří o sdílení, resp. dodávání zdrojů než pouze o MS. Žádná knihovna nemůže vlastnit veškerou literaturu, kterou její uživatelé požadují. Tuto podmínku nesplňuje žádná zahraniční knihovna (v menší či větší míře), natož knihovny české, které se potýkají s nedostatkem finančních prostředků na nákup informačních zdrojů. Proto se knihovny v celém světě snaží vytvářet a kultivovat systém meziknihovní spolupráce, vzájemného sdílení zdrojů a poskytování služeb. Nelze však pominout skutečnost, že v době velmi snadné dostupnosti informací o existenci i uložení informačních zdrojů tradiční MS založené na principu reciprocity nestačí. Stále více do meziknihovní spolupráce promlouvají ekonomické principy, tedy finanční spoluúčast na realizaci požadavků.

Placení meziknihovních služeb

Podle zákona číslo 257/2001 Sb. (o veřejných knihovnických a informačních službách) je provozovatel knihovny povinný zajistit všem rovný přístup k veřejným knihovnickým a informačním službám. Podle tohoto zákona patří meziknihovní služby mezi služby základní, které jsou poskytovány bezplatně s výjimkou meziknihovních reprografických služeb a mezinárodních meziknihovních služeb. Provozovatel knihovny může požadovat úhradu vzniklých nákladů (většinou náklady na balné a poštovné) a je povinen vést evidenci meziknihovních služeb, tzn. v kterémkoli okamžiku realizace meziknihovní služby přesně čtenáři doložit „stav vyřizování“ jeho požadavku.

Proč došlo k placení meziknihovních výpůjčních služeb? Účtování těchto služeb se objevilo poprvé v polovině 90. let a jedny z prvních, které účtování zavedly, byly bývalé státní vědecké knihovny. Účtování se nejprve objevilo ve formě poplatku pro uživatele, pro kterého byla výpůjčka z jiné knihovny ČR uskutečněna (úhrada nákladů za poštovné), později si knihovny začaly účtovat vzájemně mezi sebou. Domnívám se, že k tomuto kroku přistoupily knihovny z důvodu nárůstu požadavků na jejich fondy, který byl způsoben především kombinací dvou následujících faktorů – informace o fondech se staly lehce dostupné pro kohokoliv (vystavení souborných katalogů, OPAC nebo naskenovaných katalogů na www) a nedostatek finančních prostředků na nákup literatury - menší počet exemplářů nebo nákup jen vybraných titulů. Tyto faktory společně se zrušením povinného výtisku pro tyto knihovny nastolily situaci, kdy knihovny měly „nedostatek“ literatury pro své registrované uživatele. Logickým vyústěním této situace bylo zavedení účtování v oblasti meziknihovních služeb (uživatel jiné knihovny má „zhoršený“ přístup k literatuře).

Na jaře roku 2003 přistoupila Ústřední knihovnická rada ke zpracování materiálu, ve kterém byly

řešeny některé otázky poskytování meziknihovních služeb, především otázky účtování, reciprocity a rovnoměrného využívání informačních zdrojů českých knihoven. Navržené a v polovině roku schválené doporučení je dokumentem, který může pomoci knihovnám při jednání s jejich zřizovateli, neboť rozhodnutí o zpoplatnění služeb knihoven včetně meziknihovních je vždy rozhodnutím zřizovatele/provozovatele. Knihovnám, resp. jejich zřizovatelům/provozovatelům, nelze nařídít neúčtovat, stejně jako nelze centrálním způsobem přinutit všechny knihovny účtovat.

Doporučení Ústřední knihovnické rady - text

Ústřední knihovnická rada v zájmu vytvoření vyváženého a na principu reciprocity fungujícího systému meziknihovních služeb v České republice, jehož cílem je zpřístupnit uživatelům knihoven knihovní dokumenty bez ohledu na místo jejich uložení, **se tímto doporučením obrací na:**

- 1. Zřizovatele a provozovatele knihoven** (ve smyslu zákona č. 257/2001 Sb. o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb - knihovní zákon - dále jen KZ), aby se zdrželi účtování úhrady nákladů na dopravu knihovního dokumentu (dle § 14, odst. 4, třetí věty KZ) v rámci poskytování meziknihovních výpůjčních služeb mezi knihovnami v České republice (dožádaná knihovna nebude účtovat žádající knihovně);
- 2. Krajské knihovny a jejich zřizovatele** (zejména dle §§ 3 a 11 KZ), aby jako krajská centra meziknihovních služeb (§ 11, odst. 2, písm. c) vytvořily podmínky pro fungování krajského systému meziknihovních služeb a v rámci svého regionu poskytovaly meziknihovní výpůjční služby ze svých knihovních fondů zdarma;
- 3. Národní knihovnu ČR, Moravskou zemskou knihovnu v Brně a Vědeckou knihovnu v Olomouci** (příjemce úplného povinného výtisku neperiodických publikací - podle zákona č. 35/1995 Sb. o neperiodických publikacích ve znění zákona č. 320/2002 Sb. o změně a zrušení některých zákonů v souvislosti s ukončením činnosti okresních úřadů - a příjemce úplného povinného výtisku periodických publikací - podle zákona č. 46/2000 Sb., ve znění pozdějších předpisů), aby nepožadovaly úhradu nákladů na dopravu knihovního dokumentu ve smyslu § 14, odst. 4, třetí věty KZ a poskytovaly meziknihovní výpůjční služby ze svých knihovních fondů v celé České republice zdarma;
- 4. Všechny knihovny v České republice**, aby primárně využívaly systém meziknihovních služeb svého regionu, kraje a příslušné krajské knihovny.

Hlavní zásady MS

Knihovní legislativa a doporučení nám dávají rámeček, ve kterém se poskytování meziknihovních služeb pohybuje. Praktická realizace této služby však záleží na každém z nás. V loňském roce Oddělení referenčních a meziknihovních služeb NK jako národní centrum meziknihovních služeb vystavilo na www stránky stručný výtah metodických pokynů pro meziknihovní služby, které tvoří základní nástroj pro tuto oblast s cílem usnadnit knihovnám všech typů realizaci meziknihovních služeb. Ráda bych se nyní věnovala některým praktickým otázkám meziknihovních služeb, které jsou obecně platné pro všechny knihovny bez rozdílu velikosti jejich fondů a rozsahu jejich služeb:

1. Při poskytování meziknihovních služeb se knihovna vždy řídí svým knihovním řádem, kde jsou vymezeny podmínky, za kterých jsou meziknihovní služby čtenářům poskytovány. Knihovna realizuje meziknihovní služby zpravidla pro svého registrovaného čtenáře, který v případě, že nezíská knihovní dokument (dokument není ve fondu knihovny), má právo zažádat o zprostředkování dokumentu z jiné knihovny – meziknihovní služby. Může tak učinit při osobní návštěvě, písemně, faxem nebo elektronicky.
2. Základem pro vyřízení požadavku je správná bibliografická citace žádaného dokumentu, resp. získání pramenu citace. Z toho vyplývá, že rozhodující význam pro úspěšnou realizaci MS má získání těchto údajů od čtenáře nebo dohledání bibliografické citace v dostupných zdrojích na základě informací dodaných čtenářem.
3. V současné době využívají knihovny pro objednávání dokumentu v rámci MS více typů žádanek - jednotnou žádanku MS, která je určena k poštovnímu styku, a elektronickou žádanku MS (e-mail nebo www formulář). Výběr typu žádanky závisí na charakteru i technických možnostech knihovny, která službu poskytuje, tzn. dožádané knihovny. Žádost o zprostředkování dokumentu lze zasílat poštou, elektronicky nebo faxem, žádající knihovna je povinna respektovat pravidla knihovny, do které

objednávku zasílá. Přehled knihoven, které nabízejí elektronickou žádanku, je k dispozici na stránkách Referenčního centra NK ČR http://www.nkp.cz/refer_centrum/mvs_elzadanky.htm

4. Bibliograficko-lokační zjišťování je procesem ověřování citace na žádankách MS a zjišťování dostupnosti požadovaného dokumentu. K tomuto zjišťování jsou využívány dostupné informační zdroje (souborné katalogy, portály, OPAC, naskenované katalogy); jejich přehled je k dispozici ve výtahu metodických pokynů v bodě 5. http://www.nkp.cz/refer_centrum/mvs_metpokyny_vytah.htm

5. Pokud není zahraniční dokument bibliograficko-lokačním zjištěním nalezen na území ČR, lze požádat o výpůjčku ze zahraničí. Vyhláška Ministerstva kultury č. 88/2002 Sb. stanovila, že povinnost předávat žádosti o zprostředkování dokumentu v rámci meziknihovní služby zahraničním knihovnám, případně poskytnout provozovateli knihovny účastníci se mezinárodní meziknihovní služby metodickou pomocí, mají tyto knihovny:

Národní knihovna České republiky,
Státní technická knihovna,
Knihovna Akademie věd České republiky,
Moravská zemská knihovna v Brně,
Vědecká knihovna v Olomouci,
Národní lékařská knihovna.

Ostatní knihovny mohou tuto službu zajišťovat svým registrovaným čtenářům, ale nemají povinnost zprostředkovat výpůjčku nebo kopie pro čtenáře dalších knihoven. Mezinárodní meziknihovní služby jsou službami placenými.

6. Pro meziknihovní službu má význam povinný výtisk, který zajišťoval do roku 1995 neperiodické publikace i pro tehdejší státní vědecké knihovny. V současné době mají na základě zákona 37/1995 právo povinného výtisku neperiodických publikací tři knihovny: Národní knihovna ČR, Moravská zemská knihovna v Brně a Vědecká knihovna v Olomouci. Národní knihovna ČR nepůjčuje prostřednictvím MS dokumenty získané povinným výtiskem - národní konzervační fond. Výpůjčky prostřednictvím MS z fondu MZK a VKOL se řídí knihovními řády těchto knihoven. Regionální povinné výtisky shromažďují příslušné krajské knihovny podle vyhlášky MK ze dne 6. 10. 1995.

Oblast povinného výtisku periodických publikací řeší zákony 46/2000 Sb. a 302/2001 Sb. a vyhláška MK ze dne 3.3. 2000, která konkrétně určuje územní povinnost vydavatelů dané knihovně. Periodika se zpravidla prostřednictvím MS nepůjčují, na základě požadavků uživatele se zhotovuje kopie konkrétních článků, případně kopie obsahu čísla.

7. Žadající knihovna, která od dožádané knihovny získala prostřednictvím MS pro svého čtenáře objednaný dokument, je povinna dodržet všechny individuální podmínky, jež stanovila dožádaná knihovna (absenční nebo prezenční studium, výpůjční lhůtu, pokyny ke zhotovení kopie dokumentu, pokyny k vrácení dokumentu apod.). Knihovna, která posílá dokument poštou, musí dbát na řádné zabalení dokumentu. Dokument je třeba posílat tak, aby zásilka byla v případě potřeby dohledatelná, musí být zaslána doporučeně a v opodstatněných případech i pojištěna.

Základní pomůcky (bibliografické citace, přehledy dostupných zdrojů apod.) a návody potřebné k realizaci meziknihovních služeb jsou rozepsány v Metodických pokynech pro meziknihovní služby v České republice a také ve zkrácené verzi pokynů, kterou doporučuji pozornosti všech veřejných knihoven. Výtah a plné znění metodických pokynů jsou k dispozici na stránkách Národní knihovny ČR – Referenčního centra v legislativních dokumentech MS http://www.nkp.cz/refer_centrum/legms.htm

Literatura:

HEMOLA, Hanuš. Koordinační porada k problematice meziknihovních služeb. Ikaros [online]. 2003, č. 1. [cit. 2003-07-21].

Dostupný na WWW: <http://www.ikaros.cz/Clanek.asp?ID=200212043>

ISSN 1212-5075

POSPÍŠILOVÁ, Jindřiška; HEMOLA, Hanuš. Národní a regionální systémy meziknihovních služeb. In Knihovny současnosti 2003. Brno: Sdružení knihoven, 2003, s. 259-265.

